
A közgazdasági elmélettörténet műfajairól

A közgazdaságtannak a saját múltja és elmélettörténete iránti viszonya többféle megítélés alá esik a közgazdászok részéről. A nézetek sokszínűsége mellett, a főáramú közgazdaságtanon belüli uralkodó álláspont szerint egyértelmű, hogy napjainkban a múltbeli közgazdasági teljesítmény leértékelt, lekicsinyelt, nem fontosnak tartott, maga a kutatási terület pedig sokszorosán hátrányos helyzetű. Az ezt a gyakorlatot alátámasztó ideológiát is számos alkalommal, többféle formában fogalmazták meg. Pigounak tulajdonított mondás a „halott ember téves véleménye”, amellyel arra utalnak, hogy nincs szükség a korábbi közgazdászok véleményével foglalkozni. Pigou kifejezte történelem iránti ellenszenvét egy Adam Smith előtti értékelméletekről szóló könyvről írt recenzióban, ahol az ilyen „antikvárius” kutatásokat nem tartja vonzóknak azoknak, akik nem szeretnék évszázadokkal korábbi, elismerten inadekvát megoldásokra idejüket pazarolni. Ez olyan Pigou szerint, mintha valaki a Darwin előtti evolúcióelméletről, vagy Kepler előtti csillagászatról szeretne írni.^[2]

Még korábbi történelemellenes megjegyzés fűződik Jean Baptiste Say nevéhez (1840): „Milyen hasznos célt szolgálhat a teljes joggal rég túlhaladott abszurd vélemények és elméletek tanulmányozása? Csak hasztalan tudálékos-ság megpróbálni feleleveníteni őket. Minél tökéletesebbé válik egy tudomány, annál rövidebb lesz a története.”^[3] Főleg az idézet utolsó mondatára hivatkoznak gyakran. Az idézet elejével sem lehet egyetérteni, a „hivatalos” közgazdaságtan köreiből is minduntalan felbukkanó és sajnos nem túlhaladott abszurd és utópisztikus vélemények és elméletek cáfolása nemcsak történeti kurió-zumként érdekes, hanem pozitív értelmű tudásteremtést is jelent. Másrészt az

[1] Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanár (dusekt@sze.hu).

[2] Pigou, A. C. (1902): *Review of The theory of value before Adam Smith*. *Economic Journal*, 12. 374–375. Egyebekben Pigou dicsérei is a könyvet, ami előzetes várakozásaival szemben nem lett unalmas, hanem nagyrészt érdekes. A könyv valóban bemutatja, hogy az értéknek a termelési költség és munkamennyiség oldaláról történő naiv magyarázatai a korábbi pszichológiai írók meglátásához képest visszafejlődés volt, és az értékelmélet valamennyi aspektusát elemezték már Adam Smith előtt. A könyvnek ezzel az értelmezésével azonban Pigou nem ért egyet a recenziójában.

[3] Barber, W. J. (1997): *Reconfigurations in American Academic Economics. A General Practitioner's Perspective*. *Daedalus*, 126(1). 87–103., 93.

idézet háttérében a közgazdaságtani tudás gyarapodásának egyfajta lineáris felhalmozási modellje áll. Ennek érvényessége tapasztalati kérdés, a tapasztalat viszont ennél sokkal komplexebb történeti változásokról árulkodik. Itt csak annyit rögzítsek, hogy a közgazdasági tudás nem lineárisan növekszik, hanem sok egymás mellett futó nézetrendszer halmazából áll, amely nézetrendszerek egy korábban már elért szinthez képesti csökkenése, visszafejlődése, tökéletlenesedése is megfigyelhető.

Jelen tanulmány az elmélettörténet-írás módszertanának egy kis szeletével, a leggyakrabban előforduló dichotómikus, vagyis csak két eltérő megközelítést tárgyaló felosztásokkal, és azon belül is csak a leggyakrabban emlegetettekkel kíván foglalkozni. A műfaji áttekintés több célt szolgál. Egyrészt, az egyes műfajok ideáltipikus jellemzőinek felsorolása révén az elmélettörténet-írás lehetséges céljai, eszközei, erényei és hibái részletezhetőek és pontosíthatók. Másrészt, a területre egyszerre jellemző az azonos terminológia, de a terminusok mögötti kicsit vagy teljesen eltérő koncepciók, és az ugyanazon koncepciókra használt eltérő terminusok használata. Ezért egy kifejezésről nem mindig lehet tudni ezen a téren, hogy pontosan mit takar. Ez nagyrészt abból fakad, hogy általában a történetírás, valamint az összes egyedi tudományág is foglalkozik a historiográfiai módszerekkel, amelyeket vagy önálló, eredeti terminológiaalkotással, vagy terminológiaimport révén neveznek meg. Általában, minél inkább közismert és gyakrabban használt egy terminus, annál több, sokszor ellentmondásos jelentésréteg rakódhatott rá, használata ugyanakkor annál inkább nehezen elkerülhető. Másrészt a terminológiaimport és terminológiaalkotás miatt ugyanarra a koncepcióra párhuzamosan számos terminust alkalmazhatnak lényegében azonos jelentéssel. Ez nemcsak terminológiai, hanem tartalmi félreértéseknek is lehet a forrása, így ezeknek a tisztázása is hasznos.

ADICHOTÓMIKUS FELOSZTÁSOK TERMINOLÓGIAI ÉS KLASSZIFIKATÓRIKUS SOKSZÍNŰSÉGÉNEK VÁZLATOS ÁTTEKINTÉSE

Az 1. táblázat a témakör kapcsán használt terminusok alig rendszerezett halmazát tartalmazza. Általában törekedtem az olyan jelzők minél szélesebb összegűjtésére, amelyek a műfaji kérdéssel direkt foglalkozó tanulmányokban találhatóak és ténylegesen használtak. Az 1. táblázat baloldala és jobboldala közötti rendszerező elv a legáltalánosabban alkalmazott abszolút-relatív megközelítésmód megkülönböztetése. A kettőnél több kategóriát alkalmazó beosztások, amelyekkel a tanulmányban nem foglalkozom, ezt vagy tovább részletezik, vagy az abszolút-relatív dichotómiába nem behelyezhető szempontok alapján megkülönböztetnek meg újabb műfajt, műfajokat.

1. táblázat: A történelemírás műfajainak megnevezésére használt kifejezések (csak a dichotóm felosztások)

A gazdasági elméletek tartalmának, módszereinek, technikáinak elemzése	A gazdasági elméletek a gazdaságtörténeti-társadalmi kontextuson belüli elemzése
abszolutista	relativista
racionális rekonstrukció	történeti rekonstrukció
analitikus	történeti
vékony (thin)	vastag (thick)
belső (internal, inner)	külső (external, outer)
etic (külső megfigyelő)	emic (résztevő)
pozitívista	posztpozitívista
hagyományos	új
exoterikus	ezoterikus
prezentista (jelenközpontú)	antiprezentista
anakronisztikus	diakrón
kognitív	nem kognitív
textuális	kontextuális
whig	antikvárius
mechanikus	organikus
fénomenológikus	konstruktívista
intellektuális	intézményi
tudományos	társadalmi
szöveg egzegésis (szövegmagyarázat)	személyes egzegésis
konzervatív	radikális
realista	idealista

Míg a műfajok elválaszthatók egymástól, vagyis legalábbis van olyan lényeges részük, amiben definíciószerűen különbözniük kell (emellett bizonyos kérdések szempontjából azonosak lehetnek, valamint egyes kategóriák egymástól lényegesen eltérő megközelítéseket moshatnak egybe), addig a konkrét művek természetesen nem feltétlenül egy műfajúak. Egyes szerzők a műfajok között különbséget tesznek az értékük, hasznosságuk szempontjából, mások valamennyit azonosan értékesnek tartják. Ezekre a részletesebb ismertetés kapcsán némileg kitérek majd. Álláspontom szerint a többség egyforma értékű, két kivétellel. Egyrészt bizonyos naiv, kronológiaszerű, adatszerű, kritikai értelmezést nem tartalmazó művek csekélyebb értékűek, a bennük esetleg megtestesülő szorgalmas munka ellenére. Másrészt, műfajtól függetlenül, alig van értéke az egyes műfajok eltorzult változatának, amelyek káros, megtévesztő, intellektuálisan hiteltelen történelemhez, értelmezéshez, interpretációhoz, történelemhamisításhoz vezetnek.

KÉT ORTODOXIA: SZÖVEG ÉS KONTEXTUS

Az elméletörténész, mint bármely szöveg olvasója, azzal az alapvető kérdéssel találja magát szemben, amikor meg szeretne érteni egy szöveget, hogy mi a jelentés megtalálásának a megfelelő eljárása. A kérdésre adott válaszok közül két egymással szemben álló megközelítés emelendő ki. Az egyik, Skinner megfogalmazásában, a szöveg autonómiáját vallja.^[4] Bármely szöveg jelentése egyedül a szövegben magában rejlik, annak olvasója ezt a jelentést felfedezi vagy újratermi. A szöveg kontextusának vizsgálata felesleges és egyben helytelen is. A másik szerint a kontextus határozza meg a szöveg jelentését, ezért megértéséhez annak a vizsgálata szükséges. Ezen a megkülönböztetésen alapul az elméletörténeti megközelítések legalapvetőbb dichotómikus felosztása, amely számos elnevezés alatt jelenik meg, és a következő alfejezetnek képezi majd a tárgyát.

Ezt a két megközelítést gyakran, számos más kontextusban is (például a művészetértelmezés, verselemzés, filológia) egymással szembenállónak, egymást kizárónak írják le. Nem osztom ezt a kizárólagos, vagy kizárólag az egyik, vagy kizárólag a másik megközelítést helyesnek, használhatónak, követhetőnek tartó álláspontot. Elvileg is sokszor hibásak, megtévesztők a dichotómiák (például minőségi-mennyiségi; véletlen-determinisztikus; genetikai-környezeti; testi-lelki) közötti választást előíró megközelítések, és ebben az esetben is túlságosan nyilvánvaló az egyik oldal kizárólagos alkalmazásának lehetetlensége. De a megközelítések megkülönböztetése és ideáltipikus leírása segít az elméletörténeti vizsgálgatások lehetséges hangsúlyainak a beazonosításában.

A hitelesség, a gondolatok hű visszaadásának a problémáját a konzisztencia mítosza alatt tárgyalja a korábban már hivatkozott Skinner. Eszerint, ha a vizsgált szerzőnél bármilyen inkonzisztencia mutatkozik, a történész (elméletörténész) feladata a koherencia megteremtése és a szerző üzenetének, tanulságának meghatározása. Skinner szerint, és álláspontját osztom, ez a „történetírás” egyáltalán nem történetírás, nem az elméletek történetéhez vezet, hanem olyan koherens elméletekhez, amelyek nem köthetők az aktuálisan tárgyalt szerzőkhöz.

A szöveg elégségességét tartó nézet szerint a szöveg időtlen, egyetemes kategóriái örökkévaló tudást tartalmaznak. Az értelmezőnek egyszerűen ennek a felfedezése, újratermetése a feladata. Az az igény, miszerint ehhez szükséges lenne a szöveg keletkezése kontextusának ismerete, egyet jelent az időtlen, örök tartalom hiányával. A nyelvezet változhat időről időre és szerzőről szerzőre is, de mégis rendelkezik akkora stabilitással, ami elég az érthetőséghez és értékeléshez. Ilyen nyelvi stabilitás nélkül nem lenne lehetőség a racionális párbeszédre.

Mindezek az érvek elfogadhatók általában, de a tapasztalatok szerint nem érvényesek abszolút és kizárólagos módon. A szóhasználat árnyalatnyi vagy

[4] Skinner, Q. (1969): *Meaning and understanding in the history of ideas*. History and Theory, 8(1). 3-53.

jelentős változásai is előfordulnak, de még inkább jellemzők a teljes koncepcionális változások, mint ami például a verseny vagy az egyensúly fogalmával kapcsolatban történt a közgazdaságtanban. A szóhasználat véletlen egyezéséből fakadó látszólagos azonosság, vagy az ellenkezője, a szóhasználat különbözőségéből fakadó félreértés nem kerülhető el a kontextus vizsgálata nélkül, azon belül minimálisan a nyelvi kontextus vizsgálata nélkül. De ennél valószínűbb a „belemagyarázás” típusú hiba, amikor egy korai szerzőnek olyan koncepciókat, nézeteket, elméleteket tulajdonítanak, amivel nem rendelkezhetett.

A történelmi mítoszgyártás (és antimítoszgyártás) rendkívül gyakori a közgazdaságtanban is. Ennek a menete általában a következő. A vizsgált régebbi szerző és a mai elmélet közötti távoli hasonlóságot felnagyítják, közelítik, kiragadják a kontextusból, illetve eltekintenek a két teljesen eltérő kontextustól, majd olyan elméleti hozzájárulásként (előfutárként, alapítóként) tálalják, aminek az eredeti szerző nem volt tudatában, azt nem nyomatékosította, nem fejtette ki. Ez csak az első lépés, ezt követően az ilyen értelmezések az állandó újravivatkozások, ismételtetések miatt a szilárdan elfogadott tény státuszába emelkednek. Olykor ez csak egy szokásos jelzõt, utalást, kiegészítést jelent, olykor egy kisebb mellékszálát jelentõ kérdés vizsgálatát, olykor pedig komplex elméletekre vonatkozik. Az elsõre példa a monocentrikus város modellje „thüneni” jelzõvel ellátva, anélkül, hogy az ezt alkalmazó modellépítõk Thünen eredeti mûvét és a neoklasszikus formalizmustól gyökeresen eltérõ módszertanát alkalmazzák, netán ismernék. A másodikra számos példa van, egyet megemlítve, a munkamegosztás fontosságát nagyon sokan fedezték fel már Adam Smith elõtt, az ókori görög és kínai gondolkodók, kora középkori perzsák (õk nem tú, hanem szög manufaktúrával illusztrálva), középkori spanyolországi muszlimok, középkori európai skolasztikusok, a francia enciklopédisták, az angol Harris, Locke, Mun, Mandeville. A komplex elméletre gyakori példa az általános egyensúly koncepciója. Schumpeter és számos más értelmezõ szerint Adam Smith a walrasi vagy a debreu-i általános egyensúly koncepciójának elõfutára, ami már nem fér bele a történelemértelmezési különbségekbe, hanem történelemhamisítással egyenértékû.^[5] Adam Smithre sokminden más kérdés elõfutáraként hivatkoznak, így például Hayek Smith láthatatlan kezét a saját spontán rendje elsõ megfogalmazásának tartja. Smith, együtt a 18. századi skót erkölcsfilozófusokkal, megjelenik a kibernetika, az általános rendszerelmélet, a szinergika, az önszervezõdõ rendszerek elõfutáraként és Darwin evolúcióelméletének inspirálójaként is.^[6]

Samuelson számára a klasszikus közgazdászokban egy modern közgazdász rejtõzködik, amely felfedésére õ készséges segítséget nyújt. Szerinte a klasszikus közgazdászok sokszor maguk sem voltak tisztában saját maguk eredményeivel. Sokszor önellentmondásosak, következetlenek, zavarosak voltak.

[5] Dusek Tamás (2012): *A Debreu-féle neowalrasi általános egyensúlyelmélet antiempirista axiomatizmusa*. *Közgazdasági Szemle*, 59. 988-1004.

[6] Hayek, F. A. (1992): *A végzetes önhittség. A szocializmus tévedései*. Tankönyvkiadó, Budapest. 156.

A jelenkor közgazdászai, köztük Samuelson, mint egy bába, világra segítheti a klasszikus művekben rejtőző elméleteket. Ráadásul ő nemcsak rekonstruálni tudja a korábbi műveket, hanem az eredeti formájánál magasabb szinten, értékesebben tudja megfogalmazni, és jobban képes megérteni a klasszikus elméleteket, mint a saját szerzője.^[7] Különösen az utóbbi igény tűnhet merésznek, de ezt Samuelson számos helyen megfogalmazta. Csak két példát megemlítve, Samuelson szerint ameddig Meade, Lange, Hicks és Harrod nem fogalmazta meg matematikai modellek révén Keynes Általános elméletét, addig Keynes saját maga sem értette meg igazán a saját elemzését.^[8] Bertram Schefold egyik visszaemlékezése talán még ennél is megdöbbentőbb. Schefold vendégkutatóként tartózkodott a Harvardon 1973-74 téli szemeszterében és közben látogatta a MIT-en Samuelson szemináriumait, ahol Samuelson alapvetően improvizálni szokott vagy vendégelőadót hívott meg. Egyszer Dorfmant hívta, aki Malthus növekedéselméletéről adott elő. Samuelson azt mondta rá, hogy ez Ricardo modellje. Schefold tiltakozott, azzal érvelve, hogy Ricardo és Malthus nem értett egyet a kérdésben, és szükséges az ő szándékukat megérteni és értelmezni az egyenleteket. Samuelson azonban módszeresen bemutatta, hogy modelljeik formálisan megegyeztek. Következtetése az volt, hogy nem Dorfman olvasta félre őket, hanem Ricardo és Malthus szükségszerűen tévedett, amikor azt gondolták, hogy nem értenek egyet egymással.^[9]

Morishima szerint Ricardo „az előfutára, ha nem az alapítója az általános egyensúly iskolának”, de legalábbis „el volt rejtve” művében, műve „impliciten” tartalmazta, „részletei kiáshatók és összerakhatók”, igaz, „elmulasztotta az egyensúlyi keresleti-kínálati feltételeket a szimultán egyenletek egzakt formájában kifejezni”.^[10]

A tévedés és félreértelmezés veszélye akkor is nagy (de nem szükségszerű), amikor egy koncepció, elmélet alakтанát kívánják meg feltárni a változó időben. Az ilyen elmélettörténetek nem „történetek”, hanem jobb esetben egy ideáltipikusnak beállított elmélet megjelenési formáinak kritikus értékelései. Ebben az esetben ezek elsőrangú hozzájárulást jelenthetnek elméleti ismereteink bővüléséhez. Rosszabb esetben mítoszgyártáshoz, sejtésekhez, az értelmező saját nézetéhez igazodó előre gyártott tanulságokhoz, előzmények belemagyarázásához,^[11] a korábbi elméletek igazi tartalmának a félremagyarázásához,

[7] Ezeket a gondolatokat számos helyen megismétli Samuelson, pl. Samuelson, P. A. (1978): *The canonical classical model of political economy*. Journal of Economic Literature, 16(4). 1415-1434.; Samuelson, P. A. (1983): Thünen at two hundred. Journal of Economic Literature. 21(4). 1468-1488.

[8] Samuelson, P. A. (1946): *Lord Keynes and the General Theory*. Econometrica, 14. 187-220., 188.

[9] Schefold, B. (2010): *Obituary. Paul Anthony Samuelson*. Metroeconomica, 61(3). 435-437., 435.

[10] Az idézetek Morishima Ricardóról szóló művén belüli értékelések, Morishima, M. (1989): *Ricardo's Economics: A General Equilibrium Theory of Distribution and Growth*. Cambridge University Press, Cambridge. 3., 8., 18., 149., 182.

[11] Nem keverendő össze ez a belemagyarázás a szépirodalmi és művészeti művek értelmezéseivel, amikbe az értelmezés szabadsága miatt csak egy autoriter, doktriner értelmezéshez képest lehet bármit „belemagyarázni”. Minél több olvasata, magyarázata, jelentése lehetséges egy irodalmi, művészeti alkotásnak, annál érdekesebb lehet.

majd az ezekkel kapcsolatos végtelen fogalmi vitákhoz (valójában nem úgy kell értelmezni és társai típusú érvekhez) vezetnek.

Ennek a hibának a fordítottját jelenti, amikor egy korábbi szerzőnek az elméletörténész valami olyan hiányosságot ró fel hibaként, amit ő valóban nem írt le. Ez a „mit nem tartalmaz”, „mi hiányzik” típusú kritika sok esetben nem konstruktív, inkább az érdemi bírálatot, értékelést helyettesíti. Egy mű terjedelme véges, még egy egész életműé is, ezért mindig hiányzik sokminden belőle; és erről állandóan tájékoztatni az olvasót kínos pedantériát jelent. Az ezt számonkérő szigorú kritikus (vagy lektor) jólétesültségét, kiválóságát szeretné esetleg demonstrálni az ilyen szurkálásokkal, amellyel szemben bármilyen mű védtelen.

A szöveg kizárólagosságát valló nézet számos problémája megoldható a kontextus elemzésével. Így elkerülhetők az anakronisztikus mitológiák gyártása és a terminológiai félreértések. A kontextus abszolutizálása is több problémával járhat azonban együtt. Az egyik az időtlen, örök elméletek lehetőségének tagadása, az abban való hit, hogy csak az adott kontextusban (történeti korszakban, társadalmi és földrajzi körülmények között) érvényes tudás létezhet. A másik a különféle kontextuális determinizmusok (földrajzi, vallási, gazdasági) abszolút és kizárólagos magyarázattá tétele.

A KONTEXTUS SZINTJEI ÉS FAJTÁI

A kontextusnak egyértelműen különböző formái, szintjei léteznek, ezek kategorizálása azonban többféleképpen elképzelhető. Az alábbiakban a különböző szempontoknak egyfajta olyan csoportosítását adom meg, amely a közgazdasági szövegek vizsgálatakor releváns lehet. Az alábbi csoportok nem különülnek el élesen egymástól. Például az ember anyanyelve egyéni szinten is motiválhatja a gondolkodást és cselekvést, társadalmi szinten pedig annak környezetét jelenti.

1. Nyelvi szint
 - 1.a Szemantika
 - 1.b Szintaktika
 - 1.c Jelentésváltozás
2. Személyes szint
 - 2.a Biológiai, genetikai adottságok
 - 2.b Pszichológiai
 - 2.c Tanult
 - 2.d Egzisztenciális, anyagi kérdések és érdekek
3. Kis csoport szintje
 - 3.a Család
 - 3.b Rokonság, szomszédság, barátok, klubok, társaságok, iskola, munkahely
4. A tudományos közösség szintje

- 4.a Időben korábbi elméletekhez való viszony
- 4.b Kortárs elméletekhez való viszony
- 4.c Kapcsolat más tudományágakkal
- 4.d Szakmai közösségeken belüli és azok közötti kapcsolatok
- 4.e Kutatási etika
- 4.f A tudomány intézményrendszere, mint az oktatás, tudományos szervezetek, konferenciák, folyóiratok, tudománypolitika, mecénások, finanszírozók
- 5. Nagy csoport szintje
 - 5.a Oktatási rendszer, politikai környezet, jogi környezet, gazdasági körülmények, nemzeti és nyelvi közösség, nemzetközi kapcsolatok
 - 5.b Kulturális szint; szokások, vallás
- 6. Természeti környezet szint
 - 6.a Anyagi körülmények, technológia
 - 6.b Természeti körülmények, éghajlat
 - 6.c Földrajzi elhelyezkedés

A fenti szempontok között a legkevésbé sem lehet általánosan érvényes és abszolút fontossági sorrendet vagy hierarchiát felállítani. Egyirányú oksági kapcsolatok feltételezése sem engedhető meg többnyire, a tényezők közötti kölcsönös hatások a tipikusak. Azok a gondolkodók vagy iskolák, akik mégis ezt teszik, rosszabb esetben abszolutizálnak, jobb esetben jelentőségüknél nagyobb szerepet adnak bizonyos tényezőknek. Például a marxizmus az osztályharcnak és a termelőerőknek, Max Weber és ebből a szempontból követői a vallásnak, a földrajzi deterministák a földrajzi körülményeknek, a társadalom biológiai értelmezései a genetikának, ösztönöknek és/vagy az evolúciónak. Logikailag is képtelenség mindent és mindennek az ellenkezőjét is ugyanazzal az egy tényezővel magyarázni. Manapság szélsőséges formájában egyik ilyen, kizárólagos magyarázat igényével fellépő nézet sem népszerű a tudományon belül, de a tudományos ismeretterjesztésben, publicisztikákban, szépirodalomban vagy az összeesküvés-elméletekben rendre találkozhatunk velük.

A legáltalánosabb dichotómiák: abszolutista-relativista, racionális rekonstrukció-történeti rekonstrukció

Az alfejezetben bemutatandó dichotómiák együttes tárgyalását az indokolja, hogy lényegében ugyanazt jelentik, de legalábbis a közöttük lévő eltérések nem haladják meg az egyes szerzők azonos fogalompárokra használt értelmezési különbségeit. Az abszolutista és a neki megfelelő fogalmak a korábban említett szövegközpontú, a relativista pedig a kontextusközpontú történelemértelmezéshez kötődnek.

Mindkét dichotómia kapcsán gyakran hivatkoznak a tekintélyes és befolyásos Mark Blaugra. Így Blaug kiemelését termékenysége és elismertsége indokolja azok közül, akik módszerük jellemzésére az abszolutista, vagy

a racionális rekonstrukció kifejezést használták vagy használják. Blaug öt kiadást megért elmélettörténeti könyve, a Retrospektív (visszatekintő) gazdaságelmélet első, 1962-es kiadása előszavában így fogalmazza meg a könyv célját: „Ez a könyv az ortodox közgazdasági elméletnek ismert terület logikai összefüggését és magyarázó értékét tanulmányozza. Ezeknek az elfogadott elméleteknek a története legalább Adam Smithig nyúlik vissza. Azonban önmagukkal a történeti előzményekkel nem foglalkozom. A célom a jelenkor közgazdasági elméletének a tanítása. (...) Az elméleti elemzésen van a hangsúly, szórakoztató történeti és életrajzi kitérőkkel színesítés nélkül.”^[12] Az 1985-ös kiadás bevezetőjében Blaug így ír: „Ez a múlt elméleteinek kritikus tanulmányozása: a vezető közgazdászok elméleti elemzéseire koncentrálok, mellőzve az életüket, intellektuális fejlődésüket, előzményeiket és következményeiket. A kritikához hozzátartozik valamilyen értékelési standard, az én standardom a modern közgazdaságtan elmélete”.^[13]

Ez a programja tehát az abszolutista történetírásnak, amely az elméletek logikai elemzésével foglalkozik, eltekintve azok történeti, azon belül gazdaságtörténeti és egyéb kontextusától. Nem jelentéktelen problémát jelent azonban, hogy a „modern közgazdaságtan elmélete” nem egyetlen ellentmondásmentes tudáshalmazt jelent, hanem a főáramon belül is jelentős eltérések, viták figyelhetők meg. Így az abszolutista álláspont egymástól gyökeresen eltérő történelmekhez vezethet. Például, az elmélettörténeti munkák közül az egyik legtöbbször hivatkozott Joseph Schumpeter nagyszabású és részben befejezetlen, posztumusz megjelent munkája, amelyben a walrasi általános egyensúlyelmélet, mint a Schumpeter szerinti csúcspont, a gazdaságelmélet „Magna Chartája” alapján, Walras iránti elfogultsággal ítélte meg a többi munkát.^[14] Schumpeter a közgazdaságtan történetét a tudás növekedésének a történeteként írta meg, ahol a növekedést a walrasi általános egyensúly rejtett megjelenési formái jelentik. Ezzel szemben Rothbard a nyugati civilizáció gazdasági és politikai gondolatainak és azok gazdasági és politikai realitással való kapcsolatának a történetét (vagyis ez nem tisztán abszolutista megközelítés) osztrák perspektívából írta meg: a szerzők és elméletek elsődleges értékelési szempontja a szubjektív értékelmélet elfogadása volt, de megjelent szempontként a matematikai formalizálás, mint terméketlen és az emberi cselekvés és társadalom leírására alkalmatlan módszerhez való viszony, a piaci és egyéni szabadság elfogadása és az osztrák közgazdaságtan néhány más, kisebb jelentőségű módszertani tétele is. Rothbardnál a folyamatos fejlődés helyett hullámozó színvonal jellemzi az egyes korszakokban népszerű és elfogadott

[12] Blaug, M. (19854): *Economic theory in retrospect*. Cambridge University Press, Cambridge. VII.

[13] Uo. 1.

[14] Schumpeter, J. A. (2006): *History of Economic Analysis*. Routledge, London. 23., 795.

elméleteket.^[15] John Bell munkája következetlen: deklarálta távolságtartó, semleges és objektív, a valóságban pedig nála Alfred Marshall játszik hasonló szerepet, mint Schumpeternél Walras. A Marshall utáni fejlemények szerint nem Marshall elméletének a hibáiból vagy az igazságnak a hiányából fakadnak, hanem az elmélet bizonyos részei inadekvát voltából.^[16]

Blaug az abszolutista-relativista elnevezés kapcsán a német filozófiára hivatkozik. Az eszmék történetében a relativisták minden elméletet a megjelenésekor érvényes feltételeknek megfelelően értékelnek, így minden elmélet elfogadható lehet a saját kontextusában. A relativisták a különböző korok elméleteit nem rangsorolják egymáshoz képest. Ezzel szemben az abszolutisták az eszmék történetében állandó fejlődést látnak, a hibáktól és tévedésektől az igazság felé haladást, a különböző korok elméleteit így rangsorolják egymáshoz képest.

Blaug szerint a relativista megközelítés az elméletek értékelésekor nem foglalkozik a belső összefüggésekkel, koherenciával, magyarázó erővel, csak a történeti és politikai környezet alapján ítél. A relativista megközelítés ilyen „abszolutizált” felfogását helytelennek tartom, ha létezik ilyen történelemírás, az a relativizmus helytelen formája, ahogyan az abszolutista történetírásnak is van helytelen, mérsékelt vagy súlyosan történelemhamisító, torzító és nem indokolható analógiákat találó formája. Ezekre több példát fogok majd mutatni.

Blaug a relativista megközelítésen belüli alkategóriaként említi meg az elméleteket az osztályérdekek megtestesülésének tartó álláspontot. Példaként Roll 1939-es könyvét hozza fel. Az ilyen megközelítést azonban lehetne abszolutistának is tartani, mert egy abszolút módon rögzített szempontból vizsgálja az elmélettörténelmet.

A relativista megközelítés a kontextus figyelembe vételével vizsgálódik, így elsősorban a gazdasági környezet, gazdaságpolitika és a gazdaságelmélet kapcsolatait mutatja be, de a kontextus tovább szélesíthető az előző alfejezetben felsorolt számos további elemmel. Mindkét eljárás hívei között vannak olyanok, akik szerint saját módszerük a helyes, a követendő, a másik módszer pedig helytelen, rossz. Vagyis például a relativista állíthatja azt, hogy szükségszerű a történelmi kontextus vizsgálata az elméletek megértéséhez, az abszolutista pedig azt, hogy felesleges és káros a kontextus figyelembe vétele. Emellett létezik két további felfogás: a pluralista álláspont, amely mindkét eljárást jónak tartja, mindkettő erőnyeit és korlátait elismeri, valamint a vegytiszta formájában mindkét eljárást lehetetlennek tartó álláspont. Magam úgy gondolom, a dogmatikus, bármelyik eljárásnak kizárólagosságot igénylő nézet elfogadhatatlan, az utóbbi kettő nézet keveréke pedig elfogadható, mindkét megközelítés hasznos,

[15] Rothbard, M. N. (1995a): *Economic Thought before Adam Smith: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. Vol. 1. Edward Elgar, Brookfield. Rothbard.; Rothbard, M. N. (1995b): *Classical Economics: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. Vol. 2. Edward Elgar, Brookfield.

[16] Bell, J. F. (1953): *A history of economic thought*. Ronald Press, New York.

értelmes, de a kettő megfelelő elegyítése eredményezheti a legnagyobb elméletörténeteket.

Blaug maga pályafutása során fokozatosan elfordult az abszolutista megközelítéstől és gyakorlattól. Elméletörténeti könyvéhez képest átmeneti álláspontot képviselt 1990-ben, majd 2001-ben a korábbi álláspontjával teljesen ellentétet. 1990-es tanulmányában használja az abszolutista kifejezést is, de inkább racionális rekonstrukciónak hívja ugyanezt a megközelítést. A terminológiai váltás nem indokolt, mert ugyanabban az értelemben használja a racionális rekonstrukciót, mint korábban az abszolutistát. Lakatos Imre alkategóriáihoz hasonló különböző lehetőségeket Blaug nem említ meg, és Stanley Wong Popperen alapuló értelmezése hatására sem pontosítja, módosítja a jelentést. Blaug ismerte Wong könyvét, mert egy elismerő, bár felületes könyvkritikát írt róla (Blaug, 1979), ezért is furcsa, hogy később nem hivatkozik rá és nem használta fel a módszertani részét.^[17] Egyszerűen Richard Rortyra hivatkozik, aki a filozófiatörténetek műfajai kapcsán használta ezt az elnevezést, de egy négyes kategorizálásában, vagyis a racionális és történeti rekonstrukció mellett Rorty még két további műfajt is megkülönböztet, a szellemtörténeti és a doxografikus megközelítést. A szellemtörténeti megközelítést az indokolja Rorty szerint, hogy a filozófiában az elméletek tudományos státuszának és fejlődésének a megítélése sokkal problematikusabb, mint a természettudományokban. Már abban sincs egyetértés, hogy mely kérdések a valódi, legitim filozófiai kérdések és melyek nem. A szellemtörténet ezért sokkal átfogóbb mind a racionális, mind a történeti rekonstrukciónál, és a vizsgált kérdések legitimációjával, a miért fontos az adott problémával való foglalkozás kérdéseivel is foglalkozik. Véleményem szerint a közgazdaságtan történetére szintén jellemző a kérdésfeltevés legitimitásának problémája, ezért az átfogó szellemtörténeti megközelítés itt is indokolt. A doxografikus műfaj Rorty szerint a filozófia kanonizált alakjai köré épített unalmas és felületes ismertetés.^[18]

A közgazdaságtanban jóval az 1990-es Blaug tanulmány terminológiai váltása előtt is használták a terminust, például Stanley Wong nagyszerű könyvében Samuelson kinyilvánított preferencia elméletének bírálatára, valamint ugyanabban az értelemben Rudy van Zijp az osztrák és az újklasszikus konjunktúraelmélet összehasonlítására.^[19] Ők azonban Karl Popperre hivatkozva használ-

[17] Blaug, M. (1979): Review. *The Foundations of Paul Samuelson's Revealed Preference Theory: A Study by the Method of Rational Reconstruction By Stanley Wong*. Economic Journal, 89. 478–480.
 [18] Rorty, R. (1984): The historiography of philosophy: four genres. In: Rorty, R. - Schneewind, J. B. - Skinner, Q. (eds.): *Philosophy in History*. Cambridge University Press, Cambridge. 49–75. Rorty ezen osztályozása pontosabb a dichotómikus osztályozásoknál, de még mindig összemos olyan megközelítéseket, amiket Passmore, J. (1965): *The idea of a history of philosophy*. History and Theory, Beiheft, 5. 1–32. már jóval korábban feltárt hatos kategorizálásában.

[19] Wong, S. (2006): *Foundations of Paul Samuelson's revealed preference theory. A study by the method of rational reconstruction*. Routledge, London (első kiadás: 1978).; Zijp, R. W. van (1992): *Austrian and new classical business cycle theories*. Thesis Publishers Amsterdam, Amsterdam.

ják és Blaughoz, valamint a később megszokottól eltérő (nem ellentétes, hanem sok szempontból pontosabb és a történeti rekonstrukció elemeit is tartalmazó) jelentésben. Ezt röviden az utolsó alfejezetben ismertetem majd.

1990-ben még azt írja Blaug, hogy a racionális rekonstrukció teljesen legitim, bár megvilágító ereje a konkrét szituációtól függ. Művelésekor úgy írják át a korábbi elméleteket, mintha azt egy mai vezető folyóiratban szeretnék publikálni. A történeti rekonstrukció viszont problematikus, szigorúan szólva lehetetlen, mert lehetetlen elvonatkoztatni a rekonstruált elméletet követő időszak fejleményeitől és teljesen beleélni magunkat a szerző korszakának a miliőjébe.

Blaug 2001-es tanulmánya *Hogyan rekonstruáljuk a múltat?* című alfejezetében a korábbtól gyökeresen eltérő álláspont mellett érvelt. Blaug ellenvetéseit a racionális rekonstrukcióval szemben két idézettel lehet érzékeltetni: „Ha így járunk el, akkor a mai közgazdász számára átlátható módon relevánssá tesszük a közgazdasági gondolkodás történetét, s azt jelenkori alkalmazásra fazonírozva, egyúttal technikai szakértelmünket is használjuk. Természetesen anakronizmus Adam Smitht háromegyenletes növekedési modellel kifejezni vagy Malthus népesedési elméletét két differenciálegyenletbe foglalni. Kis fizetség viszont ez azért a diadalittas örömért, hogy végre ugyanúgy értjük Ricardót, mint Samuelsont”.^[20] „Amikor a racionális rekonstrukció olyan nagymestereit olvasuk, mint Paul Samuelson, Michio Morishima, Hans Brems, Jürgen Niehans és Takashi Negishi, kétségtelenül sokat tanulunk a közgazdasági gondolatok matematikai modellezéséről, és valamit még Smithről, Ricardóról, Millről, Walrasról és Wicksellről is, de bármennyire legitim eljárásról van szó, a művelet hiábavalósága bizonyos ponton túl nyilvánvalóvá válik. Egyszer leírtuk a megváltoztathatatlan földszűkösség-korlátos agrárgazdaság matematikai modelljét, ami voltaképpen Ricardo modern ruhában, feltéve, hogy néhány sarokságot lesimítunk – miért van szükségünk itt Ricardóra, hacsak nem hirdetési logóként?”^[21] Blaug szerint a racionális rekonstrukció eljárása szükségtelenné teszi a közgazdaságtan elmélettörténetét, ha a modern eszközök használata az egyetlen indok, hiszen azok annyi más területen is használhatók. Elismeri, hogy ő is az általa bíralt bűnbe esett korábban, de ma már úgy látja, hogy az egyetlen lehetséges közelítés a történeti rekonstrukció. A racionális rekonstrukció a múltat olyanná teszi, mint a jelen és nem olyanná, amilyen volt.^[22]

Blaug a racionális rekonstrukció által elkövetett egyik történelemhamisításra (amit történelmi paródiának nevez) Adam Smith azon értelmezését hozza példának, amely szerint Smith leírta, hogy a tökéletes verseny biztosítja a többpiaci Pareto-optimális egyensúly létrejöttét.^[23] Másik példájában bemutatja, hogy

[20] Blaug, M. (2001): *No history of ideas, please, we are economists*. *Journal of Economic Perspectives*, 15(1). 145-164. 151.

[21] Uo. 152.

[22] Uo. 152.

[23]

Lucasnak a Nobel-díj átvételekor tartott beszédében David Hume-ra vonatkozó racionális rekonstrukciója egy szegényes történeti rekonstrukció, ami félreértelmezi a pénzülmélet történetét.^[24] Blaug ugyanakkor gyakorlatilag sosem volt szélsőségesen abszolutista, csak ideológiája volt az, amit már az 1965-ös könyvének egyik recenziója is megfigyelt: „a szerző feje és szíve között bizonyos véleménymegosztás mutatkozik. Intellektuálisan abszolutista; de számos rész mutatja, hogy érzelmileg erősen szimpatizál a relativista pozícióval.”^[25]

Még egy további példát megemlítve, Anthony Brewer Turgot: a klasszikus közgazdaságtan alapítója című tanulmányában az általa alkalmazott racionális rekonstrukciót olyan módszerként jellemzi, amely Turgot rendszere logikai szerkezetének feltárását szolgálja. A teljesség és a kezelhetőség érdekében bizonyos pótlólagos feltevések megtétele szükséges lehet, de a rekonstruált modell főbb elemeit Turgottól származó idézetekkel támasztja alá. Külön megvizsgálja a rekonstruált rendszer és Turgot írásai közötti eltéréseket is, amelyek inkább csak látszólagosak és nem tartalmiak.^[26] Elvileg ez egy korrekt eljárás, mert vagy hiteles képet nyújt, vagy bemutatja a rekonstrukció és az eredeti rekonstruált munka eltéréseit.

AZ ABSZOLUTISTA-RELATIVISTA MEGKÖZELÍTÉS NÉHÁNY TOVÁBBI KÉRDÉSE

Az abszolutista-relativista megközelítésről író szerzők többsége a Blaug által megfogalmazottakhoz hasonló meghatározást ad meg. Egy kivételtként lehet említeni Colander és Landreth tankönyvét, ahol nem is az elméletek megközelítésével, hanem történeti fejlődésük magyarázatával kapcsolatban írják le ezt a dichotómiát. Szerintük a relativista történészeket a történelmi, gazdasági, társadalmi és politikai erők érdeklik, amelyek aztán bizonyos gazdasági kérdések vizsgálatára ösztönözték a közgazdászokat, valamint az a mód, ahogyan ezek az erők alakították, formálták a gazdaságelméletet. Például a relativisták a klasszikus közgazdaságtan és Anglia iparosodása kapcsolatát, Ricardo elméletét és az angol földesurak és az ipari vállalkozók közötti konfliktus kapcsolatát, vagy a keynesi közgazdaságtan és a nagy gazdasági világválság (1929-33) közötti kapcsolatot hangsúlyozzák. Az abszolutisták a belső erőkre koncentrálnak, mint például a közgazdaságtan növekvő professzionalizálódása. Hangsúlyozzák, hogy az elmélet fejlődése nemcsak a történelmi körülményeket tükrözi vissza, hanem a korábban megoldatlan problémák és paradoxonok magyarázatára törekvés is. Az elméletek rangsorolhatók értékességük alapján, a legújabb elméletek kevesebb hibát tartalmaznak és közelebb állnak az igazsághoz, mint

[24] Blaug, M. (2001): i. m. 154-155.

[25] Dickinson, H. D. (1965): *Review of Economic theory in retrospect*. *Economic Journal*, 75. 169-170.

[26] Brewer, A. (1987): *Turgot: Founder of classical economics*. *Economica*, 54(216). 417-428.

a korábbiak.^[27] Legalábbis ez Colander és Landreth értelmezése arról, hogy milyen is az abszolutista megközelítés. A relativista megközelítés meghatározása közel áll az általában elfogadotthoz, az abszolutista viszont nem egyezik meg azzal, ráadásul a közgazdaságtan professzionalizálódása nem az elméletek logikai szerkezetére és empirikus tartalmára vonatkozik, hanem a közgazdaságtan intézményi körülményeihez, kontextusához tartozik, és így a relativisták által vizsgálandó kérdés.

Azok a szerzők, akik az abszolutista-relativista dichotómiával hosszabban foglalkoznak, és nemcsak futólag említik meg a dichotómia létét, gyakran állítják, hogy az abszolutista megközelítés filozófiai alapját a pozitívizmus, vagy még szűkebben meghatározva, a logikai pozitívizmus adja. Ilyen szerzők például Chalk (1967), Hill (1986) Coats (2000).^[28] Linstromberg (1969) nem említi a pozitívizmust, de az abszolutista megközelítést a következő négy, pozitívizmussal összhangban álló tulajdonsággal jellemzi:^[29]

1. A gazdaságelmélet megfigyeléssel vagy kísérlettel igazolható tényekkel foglalkozik.
2. Az egyetlen szükséges módszer az igazolt tényekből kiinduló logikai következtetés.
3. A tudományos elemzés független az elemzés céljaitól.
4. A múlt gazdasági elméletei megítélésének kritériumai a valósággal való egybeesés és a belső konzisztencia, utóbbi értékelésénél a jelenlegi eredményeket tekintve szabálynak.

Ennek az értékelésnek az a része bírálható, miszerint a „megfigyelés” és a „valósággal való megfelelés” bármilyen szerepet játszana a matematikai formalizmussal megfogalmazott közgazdasági elméletekben. A matematikai formalista közgazdasági elméletek nem pozitivisták, csak a matematikai formalizmus származik a pozitívizmusból, egyébként pedig egy sajátos keverék ismeretelméleten alapulnak. A matematikai formalizmus a fizika módszertanának csak egy eleme, de ott a matematikai szimbólumok mögött lévő jelenségek megfigyelhetők, mérhetők, így a jelek és a valóság közötti összhang léte eldönthető (leszámítva bizonyos eseteket). Mindez nem mondható el a matematikai formalista közgazdaságtan elméleteiben használt fogalmakról, amelyek miatt az ilyen

[27] Landreth, H. – Colander, D. C. (20014): *History of economic thought*. Houghton Mifflin Company, Boston-Toronto.

[28] Chalk, A. (1967): *Relativist and absolutist approaches to the history of economic theory*. Southwestern Social Science Quarterly, 48. 5-12.; Coats, B. (2000) *The historiography and methodology of economics: some recent contributions*. (Elérhető: www.helsinki.fi/jarj/inem/announce/coats.PDF); Hill, L. E. (1986): *Reflections on the absolutist and relativist approaches to the history of economics*. Journal of the History of Economic Thought, 7(2). 29-32.

[29] Linstromberg, R. C. (1969): *The philosophy of science and alternative approaches to economic thought*. Journal of Economic Issues, 3(2). 177-191.

elméletek nem pozitivisták a szó eredeti értelmében, hanem a tapasztalattal való viszony alapján inkább az okkult tudományokhoz hasonlatosak. A matematikai kifejezésmód mellett itt az empirikus ellenőrizhetőség kritériuma nincs meghatározva. A pozitívizmus rendkívül fontos jó tulajdonsága, hogy olyan dogmákat, amelyek nem kapcsolhatók össze a valósággal, nem lehetne igazolni vele.

Ha valóban azok lennének az abszolutista megközelítés jellemzői, amiket Linstromberg felsorolt, akkor az abszolutista történetíróknak, például Blaugnak vagy Schumpeternek, számos neves megközelítést, elméletrendszert vagy elméletet ki kellett volna zárnia a közgazdaságtan, mint tapasztalati tudomány köréből: Ricardo földjáradékelmélete, a walrasi általános egyensúly, Pareto jóléti közgazdaságtana. A pozitívizmus hiányát, az empirikus ellenőrzés lehetetlenségének problémamentes voltát Blaug könyvének két példájával lehet érzékeltetni. Blaug sehol nem kritizálja Ricardót amiatt, hogy rendszerében használt durva valóságtorzító leegyszerűsítések miatt empirikusan nem megfigyelhető az elmélete, így az nem is nevezhető tapasztalati elméletnek, nem tartozik a tudomány körébe. Blaug a szokásos módon bemutatja Ricardo elméleteit, mintha teljesen elfogadható lenne például a földjáradékelméletet egyetlen terményre vonatkoztatva megalkotni. Pareto tárgyalásánál sem utasítja el a Pareto optimumot azzal, hogy azt tapasztalatilag nem lehet megfigyelni. Egy pozitivistától ez elemi következmény lenne.

A SZITUÁCIÓ LOGIKÁJA ÉS A POPPERI RACIONÁLIS REKONSTRUKCIÓ

A történetírónak szükségszerűen szelektálni kell, hogy ne fulladjon bele a tények összefüggéstelen áradatába. Popper azt javasolja, hogy a történetíró tudatosan válasszon nézőpontot, azt, amelyik érdekli és ami alapján történelmet ír és a tényeket szelektálja. Az a történész, aki ezt nem teszi, mert objektivitásra törekedve el szeretné kerülni a szelektivitást, önkéntelenül kell, hogy szelekciós szempontokat alkalmazzon. Ez kudarcra ítéli objektivitását, mert nem fogja látni saját korlátait az, aki nincs annak tudatában. A Popper által historicistának nevezett történészek abban tévednek, hogy saját értelmezésüket (például a marxista történetírás az osztályharcok történetét, vagy a vallási deterministák a vallási eszmék történetét) kizárólagosnak tartják és nem fogadják el a nézőpontok pluralitását.^[30]

Popper a szituációs logikát a történelmi magyarázatok kapcsán vezette be a Historicizmus nyomorúsága és annak társkötete, A nyitott társadalom és ellenégei című munkáiban. Később, Az objektív elme elméletéről című írásában, a módszer tudományos elméletek racionális rekonstrukciójára való felhasználásakor természettudományi példákat (Kepler, Kopernikusz, Galilei, Newton felfedezései) használ fel illusztrációként. Popper a tudományos módszer egységét

[30] Popper, K. R. (1989): *A historicizmus nyomorúsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 156–157.

hirdető, ismeretelméleti értelemben módszertani monista volt, aki emellett arról is írt, hogy az egyes tudományágak eltérő konkrét módszereket használhatnak. A módszer egységét hirdetni annak tudatában előítéletes és merész, hogy elismeren (például önéletrajzában ír erről) nagyon keveset tudott a közgazdaságtanról és még kevesebbet a szociológiáról. Ismeretelméleti példái zöme a fizikából és annak történetéből származnak. Annak lehetőségét nem ismerte el, hogy a közgazdaságtan néhány triviális tapasztalati, ellentmondásmentesen nem cáfolható alapállításra alapulva, amit Ludwig von Mises megtévesztő módon a priori eredetűnek fogalmazott meg, úgy építhető fel, hogy a cáfolhatósági kritériumra nincs szükség, csak az alapállításokból történő levezetések logikus voltának ellenőrzésére.

A szituáció logikája a racionális döntések elméletével rokonítható, röviden megfogalmazva egy emberi cselekvésnek a cselekvés körülményeinek felmérésén és a racionális emberi viselkedés feltételezésén alapuló magyarázatát jelenti. Hogy mi tartozik a cselekvés körülményeihez, az konkrétan nem határozható meg, bármi ide tartozhat, amit a magyarázó fontosnak tart (a kontextus szintjei és fajtái kapcsán felsoroltak közül például bármi). Rátérve a módszer tudományos elméletek értékelésével kapcsolatos részére,^[31] itt a külső megfigyelő, a tudományos történetíró vagy egyszerűen a tudós egy elméletet és annak létrejöttét szeretné megérteni és értékelni. Az értékelésbe beletartozik a kritika is. Az elmélet egy célirányos, racionális akció az azt megalkotó kutató részéről. Az elmélet értékeléséhez olyan módon kell feltárni a problémaszituációt, ahogyan azt az elméletet megalkotó kutató láthatta, együtt azzal a tudományos céllal, amit el szeretett volna érni az elméletalkotó kutató. Így lehet véleményt alkotni arról, miért, és vajon jogosan tarthatta-e az elméletet a probléma megoldásának. Az értékelés érvényessége nagyban függ az elmélet helyes megértésétől, ami pedig függ annak a problémaszituációnak a megfelelő rekonstruálásától is, amelyet az elmélet meg kíván oldani.

Ebből a rövid leírásból is látszik már, hogy ez a rekonstrukció, bár Wong racionális rekonstrukciónak hívja, valójában a racionális rekonstrukció mellett a történeti rekonstrukció egyes elemeit is magában foglalja. A történeti rekonstrukciónál annyiban mindenképpen korlátozottabb, hogy nem foglalkozik a kutató motivációjával, a kutatás lélektani helyzetével, személyes körülményeivel, mert, bár ezek nagyon fontosak az egyéni kutató élete szempontjából, a felfedezés logikája és az elmélet racionális értékelésének szempontjából lényegtelen mellékkörülmények.

Itt egy rövid kitérőt teszek: az elmélet előterjesztőjének személyes tulajdonságai, akár pozitívak, akár negatívak, semmilyen formában nem játszanak, nem játszhatnak szerepet az elmélet formális tulajdonságainak, tudományos tartalmának, tapasztalati tartalmának, logikai konzisztenciájának a megítélésében.

[31] Ennek leírásában Popper, K. R. (1968): *On the Theory of the Objective Mind*. Proceedings of the XIV International Congress of Philosophy, 1. 25–53.; valamint Wong, S. (2006): i. m. támaszkodom.

Ezek mind támogató, mind elutasító oldalon („ad hominem” „érvelés”) megjelenhetnek, de a szerepük a tudományos érvelésben nulla, abba a kategóriába tartoznak, amikor kisgyerekek arról vitatkoznak, melyikük apukája az okosabb, ügyesebb stb. (Az enyém. Nem, az enyém. Nincs igazad. De. Nem. De. Nem.). Annak történeti magyarázatában viszont szerepet játszhatnak ezek, együtt az egyéb kontextuális elemekkel, mint az intézményi struktúrákkal, tudománypolitikai tényezőkkel, tudományhatalmi helyzettel, hogy mikor, miért és hogyan lehetett átmenetileg vagy hosszabb távon elfogadtatni bizonyos, már megalkotásuk pillanatában láthatóan problémás elméleteket. Az elmélet, illetve a bírálat vagy egyetértés motivációja sem befolyásolhatja a tartalom megítélését. („Azért bírálok, mert irigy, féltékeny, sértődött.” Aki ilyet állít, az beelát a bírálóba? „Azért ért egyet velem, mert a munkahelyi főnöke volt és így tőle függött a karrierje, mert a barátja, mert a munkatársa.” Ezek nem logikai szempontok, hanem a külső kontextus kérdései.) Az elmélet nyelvezete, stílusa, szóhasználata szintén érdektelen a logikai tartalom megítélésben. Ezért érthetetlen logikai szempontból, hogy miért alkalmazzák mégis ezt a szempontot kritériumként a formalizált matematikai modellek hívei, az elkerülhetetlen szöveges kifejezés mellett elvárva ennek megduplázását, a matematikai szimbólumokkal való leírást.

Az elméletek ilyen racionális rekonstrukciójánál szét kell választani az elmélet megértését és az elmélettel való egyetértést, illetve általában az elmélet kritikáját. Egyszerre lehet elfogadni az elméletet a problémaszituációra adott értelmes megoldásként és emellett kritizálni valamilyen aspektusát vagy teljes egészét, valamint magát a problémaszituációt is. Ha az elméletet magát bírálja valaki (például az állítások logikai konzisztenciája, a feltevések valóságérvénye, a definíciók értelmes volta szempontjából), akkor belső kritikát végez, ha a problémaszituációt bírálja, akkor pedig külső kritikát. A külső kritizálásra lehetséges példaként megemlíthető, hogy lehet bírálni, hogy egyáltalán létezik-e az általános egyensúly egészének problémaköre, vagy annak részleteit, például hogy létezik-e stabil és hatékony egyensúly. Ezeket lehet nem releváns, nem érdekes kérdéseknek tartani, tehát maga a problémafelvetés hibás, az arra adott válasz a tapasztalati tudomány szempontjából pedig irreleváns.

A belső kritika maga is több szinten folyhat (de nem feltétlenül kötelező, hogy minden szintet és minden apró részletkérdést vizsgáljanak, egy szint problémái is indokolhatják az elmélet jobbra cserélését):

1. Az elmélet állításainak logikai konzisztenciája.
2. Az elmélet tapasztalati érvénye.
3. Összehasonlítás a problémaszituáció megoldására javasolt más elméletekkel (azon belül több szempont, mint logikai konzisztencia, tapasztalati érvény, általánosság foka, kapcsolódás más elméletekhez).
4. Az elméleti keret, amelynek az érintett elmélet integráns része.
5. Az elméleti ismeretelméleti háttére.
6. Az elmélet módszertani háttére.

Az utóbbi három szempontot az elméletalkotó nem mindig fejezi ki explicit módon. Az összehasonlítás a problémaszituáció megoldására javasolt más elméletekkel azonban ritkán hiányzik, hiszen alig van olyan problémaszituáció, amely megoldásának ne lettek volna előzményei. Az elméletalkotó így maga is egy racionális rekonstrukción alapuló kritikát végez, amelyben bemutatja a korábbi elméletek hiányosságait. Legalábbis ez a szerencsés és elvárható eset, nem pedig a korábbi elméletek színtiszta agyonhallgatása vagy pusztán szemantikai, szóhasználati szintű bírálata, vagy helytelen, lejárató célú rekonstrukciója, amikre szintén számos példát találhatunk a közgazdasági elméletek történetében. A belső kritikára példaként utalok az optimális valutaövezetek elméletére, amelynél magát a problémaszituációt nem bíráltam (tudományosan releváns kérdés, milyen körülmények között éri meg egy országnak önálló pénzt tartania), az arra adott választ, Mundell elméletét viszont rendkívül sokféle különböző típusú hiba jellemzi.

ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmány az elmélettörténelmi megközelítések sokszínűségének egy elemét járta körül, és mellőzött számos más fontos kérdést, mint például a szövegek szelekciójánál érvényesülő sokféle lehetséges szempontot. A tárgyalat megközelítésekkel az aktuális elméletek értékelése kapcsán is hasznos tisztában lenni, mert ekkor is hasonló kérdések vetődnek fel. Az abszolút és relatív, vagy racionális rekonstrukció és történeti rekonstrukció, mint kizárólagos és egymással szemben álló megközelítések elméletileg sem tarthatók és a gyakorlatban sem kivitelezhetők vegytiszta formában. Az érintett megközelítések közül a leginkább kidolgozott eljárás az utoljára bemutatott popperi értelmű racionális rekonstrukció, amely a korábban tárgyaltaknál sokkal pontosabban fogalmazza meg az elmélettörténészek feladatát.

IRODALOM

- Barber, W. J. (1997): *Reconfigurations in American Academic Economics. A General Practitioner's Perspective*. Daedalus, 126(1). 87-103.
- Bell, J. F. (1953): *A history of economic thought*. Ronald Press, New York.
- Blaug, M. (1979): *Review. The Foundations of Paul Samuelson's Revealed Preference Theory: A Study by the Method of Rational Reconstruction By Stanley Wong*. Economic Journal, 89. 478-480.
- Blaug, M. (1985⁴): *Economic theory in retrospect*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Blaug, M. (2001): *No history of ideas, please, we are economists*. Journal of Economic Perspectives, 15(1). 145-164. (Megjelent magyarul: (2003): *Elmélettörténetet ne! Közgazdászok vagyunk!* In: Bekker Zs. (szerk.): *Tantörténet és közgazdaságtudomány*. Aula, Budapest. 233-256.
- Brewer, A. (1987): *Turgot: Founder of classical economics*. *Economica*, 54(216). 417-428.
- Chalk, A. (1967): *Relativist and absolutist approaches to the history of economic theory*. *Southwestern Social Science Quarterly*, 48. 5-12.

- Coats, B. (2000): *The historiography and methodology of economics: some recent contributions*. Elérhető: www.helsinki.fi/jarj/inem/announce/coats.PDF
- Dickinson, H. D. (1965): *Review of Economic theory in retrospect*. *Economic Journal*, 75. 169–170.
- Dusek T. (2004): *A területi elemzések alapjai*. ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, Regionális Tudományi Tanulmányok, 10.
- Dusek T. (2012): *A Debreu-féle neowalrasi általános egyensúlyelmélet antiempirista axiomatizmusa*. *Közgazdasági Szemle*, 59. 988–1004.
- Hayek, F. A. (1992): *A végzetes önhittség. A szocializmus tévedései*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hill, L. E. (1986): *Reflections on the absolutist and relativist approaches to the history of economics*. *Journal of the History of Economic Thought*, 7(2). 29–32.
- Landreth, H. – Colander, D. C. (2001⁴): *History of economic thought*. Houghton Mifflin Company, Boston, Toronto.
- Linstromberg, R. C. (1969): *The philosophy of science and alternative approaches to economic thought*. *Journal of Economic Issues*, 3(2). 177–191.
- Morishima, M. (1989): *Ricardo's Economics: A General Equilibrium Theory of Distribution and Growth*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Passmore, J. (1965): *The idea of a history of philosophy*. *History and Theory*, Beiheft, 5. 1–32.
- Pigou, A. C. (1902): *Review of The theory of value before Adam Smith*. *Economic Journal*, 12. 374–375.
- Popper, K. R. (1968): *On the Theory of the Objective Mind*. *Proceedings of the XIV International Congress of Philosophy*. 1. 25–53.
- Popper, K. R. (1989): *A historicizmus nyomorúsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rorty, R. (1984): *The historiography of philosophy: four genres*. In: Rorty, R. – Schneewind, J. B. – Skinner, Q. (ed.): *Philosophy in History*. Cambridge University Press, Cambridge. 49–75.
- Rothbard, Murray N. (1995a): *Economic Thought before Adam Smith: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. Vol. 1. Edward Elgar, Brookfield.
- Rothbard, Murray N. (1995b): *Classical Economics: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. Vol. 2. Edward Elgar, Brookfield.
- Samuelson, P. A. (1946): *Lord Keynes and the General Theory*. *Econometrica*, 14. 187–220.
- Samuelson, P. A. (1978): *The canonical classical model of political economy*. *Journal of Economic Literature*, 16(4). 1415–1434.
- Samuelson, P. A. (1983): *Thünen at two hundred*. *Journal of Economic Literature*, 21(4). 1468–1488.
- Schefold, B. (2010): *Obituary. Paul Anthony Samuelson*. *Metroeconomica*, 61(3). 435–437.
- Schumpeter, J. A. (2006): *History of Economic Analysis*. Routledge, London.
- Skinner, Q (1969): *Meaning and understanding in the history of ideas*. *History and Theory*, 8(1). 3–53.
- Wong, S. (2006): *Foundations of Paul Samuelson's revealed preference theory. A study by the method of rational reconstruction*. Routledge, London (első kiadás: 1978).
- Zijp, R. W. van (1992): *Austrian and new classical business cycle theories*. Thesis Publishers Amsterdam, Amsterdam.

ENGLISH ABSTRACT

According to the classic statement of alternative views on how to approach the history of economic thought, one has to choose between absolutism and relativism, or rational reconstruction and historical reconstruction. The paper examines the similar dichotomies, their declared aims, possible virtues and weaknesses, with lots of illustrative examples. It argues that both pure absolutism and pure relativism are impossible, and that the Popperian sense of rational reconstruction amalgamates the strength of Blaugian sense of absolutism and relativism.